

УДК 343.9.01

**Б.М. ГОЛОВКІН**, докт. юрид. наук,  
Національний університет «Юридична академія  
України ім. Ярослава Мудрого»,

**Я.Т. НАВАЛЯНА**, Національний універси-  
тет «Юридична академія України ім. Ярослава  
Мудрого»

## ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ

*Ключові слова:* психологічні особливості, злочинці, кримінальна поведінка, правосвідомість, самооцінка, Я-концепція, ціннісні орієнтації, риси характеру, форми агресії осіб, загально кримінальні злочини

Питання про особистість злочинця, її природу, є одним із найбільш складних і спірних у кримінології. В однакових середовищних умовах люди поведуться по-різному – одні дотримуються закону, інші його порушують. Якщо замислитися, чому більшість людей не вчиняють злочинів, то можна припускати, що від злочинів їх утримує совість, острах кримінального покарання, суспільний осуд, чи можливо щось інше... Дослідження питання запобіжного впливу законодавства про кримінальну відповідальність на злочинність показало, що 65 % респондентів зіштовхувалися із життєвими ситуаціями за яких могли б вчинити злочин, проте не вчинили. Серед причин утримання від кримінальних дій 60 % назвали внутрішнє переконання у їх неприпустимості, 23 % – пояснили своє рішення побоюванням зазнати негативного ставлення з боку оточуючих (небажання втратити добре ім'я, зазнати громадського осуду, відчутти себе неповновартим членом суспільства) [1, с.213–214]. Ці бар'єри на шляху формування злочинної поведінки можуть нейтралізувати криміногенну спрямованість особистості, однак на превеликий жаль, так буває далеко не завжди. З цього приводу варто нагадати слова класика української кримінології А.Ф. Зелінського, який застерігав, що свідомість людини далеко не завжди забезпечує раціональну (розумну) регуляцію поведінки. Свідомість як провідна

детермінанта поведінки, у свою чергу направляється неусвідомленими установками, емоціями, звичками, підсвідомими образами. Усвідомлені і неусвідомлені форми психіки приймають спільну участь у регуляції поведінки, при цьому діє закон економії мотивації, згідно з яким свідомість «вмикається» лише у ситуаціях, що вимагають аналізу обстановки та прийняття рішення [2, с.19–20]. І далі цитата: «Щоб зрозуміти, чому із багатьох варіантів поведінки в даній ситуації людина обирає далеко не найкращий і навіть шкідливий для суспільства і самої себе, неможна забувати про неусвідомлену пристрасність свідомості, неусвідомлені мотиви та інші прояви сфери неусвідомленого» [2, с.21]. Приведена цитата зайвий раз переконує у суперечливості внутрішнього світу людини, в якому не тільки співіснують, але й переплітаються добро і зло, альтруїзм і корисливість.

Як пише В.В. Лунєєв, у кримінології практично усі наукові школи намагаються виявити специфічні якості, властивості, риси, симптоми і синдроми у злочинців, за якими вони відрізняються від решти громадян. Однак усі виявлені ознаки і механізми не являються абсолютними, тобто властивими виключно злочинцям. У тій чи іншій мірі вони притаманні і законослухняним громадянам. Більш того, зміст і перелік таких особливостей можуть суттєво відрізнятися у злочинців різних груп і типів [3, с.612]. Статистичних відмінностей між особою злочинця і незлочинця виявлено багато. Втім не до кінця зрозуміло: які з них виражають його глибинну соціальну сутність? [3, с.614]. Відповідаючи на власне риторичне питання В.В. Лунєєв зазначає, що основна відмінність правопорушників від осіб із стійкою правомірною поведінкою, а також одних типів злочинців від інших полягає у змісті соціальної спрямованості їхньої особистості, ціннісних орієнтаціях, у структурі та змісті мотиваційної сфери як соціального ядра особистості. І це є головною ознакою людини взагалі та злочинця зокрема [3, с.635]. Дане твердження першочергово свідчить на користь соціально-психологічних відмінностей між

злочинцями і не злочинцями, що спонукає авторів дослідити саме цю особистісну структуру.

Питання психологічних особливостей особи злочинця розглядається у працях багатьох вчених, зокрема: Ю.М. Антоняна, А.Д. Глоточкина, В.П. Голубева, А.І. Долгової, Н.П. Дубиніна, В.С. Емінова, М.І. Єнікеєва, В.П. Ємельянова, А.Ф. Зелінського, С.М. Іншакова, В.М. Кудрявцева, Ю.М. Кудрякова, В.В. Лунєєва, В.Ф. Пиріжкова, Й.С. Ноя, О.Р. Ратінова, О.Б. Сахарова, Є.П. Самовичева, С.А. Тарарухіна, Л.О. Шевченко, Г.Ф. Хохрякова та ін. Водночас зазначеними науковцями так і було вироблено єдиного підходу щодо визнання відмінностей у психології злочинців та законослухняних громадян. Одна група авторів вважає, що таких відмінностей не існує взагалі, бо мікросередовище нівелює виразні особисті риси, стирає грані індивідуальності [4, с.66–67; 5, с.20–22; 6, с.39]. Інша група науковців експериментальним шляхом доводить зворотне: різним видам злочинної поведінки відповідає специфічний комплекс психологічних рис і властивостей особистості злочинця. Існує зв'язок між видом вчиненого злочину і психологічними особливостями особистості, яка його вчинила [7, с.7–8; 8, с.44–45; 9, с.37; 10, с.19, 27].

У контексті порушеної проблеми виникає питання: чим відрізняється злочинець від інших людей, у чому виявляється специфіка його особистості? Пошук відповіді на поставлене питання і становить мету цієї публікації.

Одразу обмовимося, що ми не ставимо перед собою завдання вирішити одвічну проблему на методологічному рівні. Йдеться лише про прирощування нових знань про типові психологічні особливості злочинців, що зумовлюють корисливу мотивацію та насильницьку форму її поведінкового втілення. Вибір для психологічного аналізу особистості саме корисливого насильницького злочинця зумовлений тим, що це типовий представник кримінального середовища, який масово вчиняє загальнокримінальні правопорушення. А тому, отримані результати допоможуть створити загальне уявлення про соціально-психологічний образ особи злочинця в цілому.

У кримінологічній літературі під психологічними особливостями особистості розуміються відносно стабільна сукупність індивідуальних властивостей, що визначають типові форми реагування й адаптивні механізми поведінки, систему уявлень про себе, міжособові відносини і характер соціальної взаємодії [11, с.48]. Як бачимо, йдеться про ціннісно-нормативну та мотиваційно-смыслову та емоційно-вольову сфери особистості, що виражають спрямованість її свідомості і волі. Елементами ціннісно-нормативної сфери слід вважати: правосвідомість, самооцінку, ціннісні орієнтації. До мотиваційно-смыслові сфери входять: Я-концепція, потреби, інтереси, смислові установки. Емоційно-вольова сфера включає психологічні риси і властивості особистості.

О.Р. Ратінов експериментальним шляхом встановив відмінності правосвідомості злочинців і не злочинців. Суть наукового експерименту полягала у розв'язанні злочинцями задач на вибір поведінкових альтернатив в умовах змодельованої кримінальної ситуації із наступною фіксацією їх рішення. В результаті дослідження вдалося встановити розриви між трьома ключовими показниками: 1) рівнем обізнаності із характером кримінально-правових заборон; 2) солідаризацією з ними та 3) ступенем особистого засвоєння, сприйняття у значенні ціннісного еталону та керівного принципу поведінки. Узагальнені коефіцієнти по зазначеним показникам мали наступний вигляд: 0,75; 0,58; 0,13 [12, с.171]. Сказане означає, що злочинці добре обізнані про кримінально-правову охорону суспільних відносин і вважають такий порядок в принципі правильним для всіх. Однак їхнє особисте ставлення до вказаних приписів лише формально солідарне. Вони не сприймають кримінально-правові норми як особисто значущу цінність, еталон поведінки, а тому без зайвих вагань вчиняють кримінальні правопорушення за першої ж ліпшої нагоди.

Як відзначають В.І. Батов, Н.Я. Константинова, порівняно із законослухняними громадянами самооцінка у злочинців за морально-етичними якостями завищена щонайменше у два рази [13, с.130]. Напевно це пов'язано із

комплексом неповноцінності особистості, підсвідомими механізмами компенсації низького статусу, нереалізованих домагань та очікувань найближчого оточення.

Авторський досвід вивчення ціннісних орієнтацій корисливих насильницьких злочинців дозволяє зробити низку важливих висновків. Вихідним положенням для вивчення системи ціннісних орієнтацій злочинців є розподіл цінностей на два класи: *термінальні* (цінності-цілі) та *інструментальні* (цінності-засоби) (М. Рокич). Перші – це ті універсалії, що проголошуються конкретно-історичною формацією пріоритетними і загальнозначущими, цілі, до яких в ідеалі мають спрямовуватися прагнення й устремління всіх і кожного, оскільки вони санкціонуються культурою і суспільною мораллю та репрезентуються суспільною свідомістю як соціальна норма. Другі включають пріоритетні шляхи та засоби досягнення мети, є прийнятним еталоном поведінки. Іншими словами, цінностям-цілям завжди кореспондують цінності-засоби, діапазон яких обмежений рамками правового поля. Експериментальний досвід дослідження ціннісних орієнтацій корисливих насильницьких злочинців шляхом тестування за методикою М. Рокича показав, що перших п'ять рангових позицій із списку 18 запропонованих посідають такі термінальні цінності як, сім'я, здоров'я, друзі, свобода, активне ділове життя. Такий набір термінальних цінностей в цілому відповідає загальним уявленням сучасної молоді про ті ідеали, на які варто орієнтуватися у їхньому віці. Корисливі насильницькі злочинці залишаються відносно повноцінними членами суспільства, а їхні світоглядні уявлення є достатньо адекватними. Водночас, якщо взяти до уваги певну соціальну очікуваність наведених відповідей, то набір зазначених ціннісних преференцій опосередковано вказує на дефіцитарні блага, яких у дійсності забракло корисливим насильницьким злочинцям під час соціалізації. Особиста нереалізованість у цьому плані, погане осмислення життєвої перспективи компенсуються соціальним відчуженням, озлобленістю на оточуючий світ, що налаштовує на життя за обставинами.

Найвищі рангові місця серед 18 запропонованих інструментальних цінностей у корисливих насильницьких злочинців посідають тверда воля, самоконтроль, відповідальність, акуратність й освіченість, що відповідає уявленням молоді про поведінкову стратегію досягнення життєвого успіху. У ході тестування вдалося встановити інше від загальноприйнятого значення перелічених інструментальних цінностей, що свідчить про схильність до насильницької моделі поведінки. Окрім цього було діагностовано статистично достовірні відмінності корисливих насильницьких злочинців від представників контрольної групи за показниками життєрадісність ( $p < 0,05$ ), сміливість ( $p < 0,05$ ), терпимість ( $p < 0,05$ ), тобто на відміну від крадіїв, вони менш життєрадісні, однак сміливіші і терпиміші. Останнє трактується як рішучість у досягненні особисто значущої мети, фізична витривалість, толерантність до обмежень в умовах ізоляції [14, с.12–13].

Аналіз мотиваційно-сислової сфери злочинців слід розпочати з Я-концепції. Остання доволі складне онтологічне утворення, що включає Я-образ, ставлення до себе, пошук життєвого смислу, розуміння свого призначення в суспільстві. Можна сказати й так: якщо ціннісні орієнтації виражають зміст моральної сфери особистості, то Я-концепція – духовної сфери. Узагальнююча характеристика моральної і духовної сфери свідчить про міру соціальної зрілості особистості злочинця, а також вказує так би мовити на доброякісність або дефектність саме особистісної складової цієї особи» [15, с.165]. Ставлення до себе як один із ракурсів Я-концепції досить складно піддається прямому вивченню. З цього приводу Т. Шибутані відмічав, що далеко не кожен індивід задається питанням хто він є, і чого насправді вартий [16, с.182]. Можливо й так, бо на перший погляд, для цього дійсно потрібно мати навички самоаналізу, філософський склад мислення, цілісну картину світосприйняття, втім найголовніше, необхідно усвідомлювати відповідальність за обраний життєвий шлях, не шукати крайніх у негараздах соціального становлення. А як відомо, почуття відповідальності притаманніше

соціально зрілим особистостям, чого бракує основній масі злочинців. Більшою мірою формування ставлення до себе залежить від задоволення собою, наявності підстав пишатися власними соціальними досягненнями, зайнятим положенням у суспільстві та соціальних групах, належністю до когорти успішних людей свого часу. За умови відсутності таких підстав для самозадоволеності і самопіднесення, особи намагаються злитися у сіру велику людську масу.

Буттєвий ракурс Я-концепції полягає в осмисленні життєвого шляху, пошуку сенсу життя. Ю.М. Антонян зазначає, що насильницькі дії, навіть самі жорстокі завжди мають свій внутрішній смисл, особа їх вчиняє заради чогось, якоїсь вигоди, психологічного виграшу, нехай навіть не завжди чітко зрозумілого для оточуючих і самої себе. Через це, прояви агресивності і жорстокості із суб'єктивної, особистісної сторони, ніколи не бувають безглуздими [17, с.13].

Будемо виходити з того, що смислові утворення – найзмістовніший елемент внутрішнього світу особи, так би мовити серцевина духовного ества. Свідомість постає як високоорганізована матерія, яка пізнає реальність, оцінює її багатовимірність, конденсує суспільний та індивідуальний досвід у смислові структури особи. Духовний склад психіки особистості є своєрідним продовженням морального образу, ціннісних переваг, Я-концепції, уявлень про соціальний вибір шляху особистого розвитку, осмислення власної відповідальності за доленосні вчинки, віхи соціальної біографії. Духовність – це ще й уособлення внутрішньої культури, широти кругозору, показник консолідації із загальносуспільними та груповими цінностями, інтересами, нормами поведінки, уявленнями про сенс життя, стратегічні плани соціального розвитку. До того ж слід пам'ятати про смислову функцію мотивації поведінки. На перший погляд може здатися: про яку духовність злочинців йдеться? Якщо виходити з того, що переважна більшість злочинців відносяться до нестійкого й ситуативного типів, то говорити про їх цілковиту бездуховність немає вагомих підстав. Скоріш за

все йдеться про деформовану, якісно відмінну духовність, котра полегшує та сприяє становленню на злочинний шлях. У будь-якому разі злочинці – відносно повноцінні члени суспільства, їх внутрішній світ зберігає нехай нерозвинені, але все-таки паростки людського, соціально значущого [18, с.149–150].

Емпіричне дослідження духовної складової психології корисливих насильницьких злочинців здійснювалось шляхом їх тестування за допомогою методики «Смисло-життєві орієнтації» (далі – СЖО) розробленої і адаптованої Д.О. Леонтєвим (1986–1988 рр.) на базі методики Дж. Крамбо і Л. Махоліка [19]. Тестування проводилося у 2010 р. у кримінально-виконавчих установах середнього рівня безпеки управління Державного департаменту України з питань виконання покарань в Харківській області: Деканівська ВК № 12, Холодногірська ВК № 18, Олексіївська ВК № 25. Всього у тестуванні прийняло участь 100 осіб, які були поділені на основну (корисливі насильницькі злочинці: грабіжники, розбійники, вимагачі, бандити, корисливі убивці) і контрольну (корисливі злочинці: крадії) групи, по 50 чоловік кожна. Обрана методика дозволяє виміряти силу мотиваційної тенденції до пошуку смислу життя. Тест представляє собою набір із 20 пунктів, кожний із яких описує певну дію, стан та є твердженням із подвійним закінченням: два протилежних варіанта закінчення задають полюси шкали оцінювання, між якими можливі сім градацій переваг. Засудженим пропонується вибрати найбільш характерну для нього із семи градацій і виділити цифру, що їй відповідає. Обробка результатів зводиться до сумування числових значень для всіх 20 шкал і переведення сумарного бала в стандартні значення [19, с.3]. Субшкали тестового матеріалу групуються в шість факторів: перший фактор – 6 пунктів, які об'єднуються загальною назвою «життєві цілі», тобто наявність покликань, життєвих цілей, намірів; другий фактор включає 2 пункти, які умовно можна назвати «вірність хибному шляху», йдеться про надмірне почуття обов'язку, навіть у випадках внутрішнього протесту проти покладених на себе зобов'язань;



третій фактор – 6 пунктів під загальною назвою «інтерес і емоційна насиченість життя»; четвертий фактор – 5 пунктів відповідає за самореалізацію, виражає почуття особистісного успіху в повсякденному житті; п'ятий фактор – 4 пункти, під кодовою назвою «Я господар життя» показує усвідомлення особою можливість впливати на хід життя; шостий фактор – 5 пунктів. Загальна назва «керованість життя»

демонструє впевненість особи у принциповій можливості самостійного здійснення життєвого вибору [19, с.11–12]. На основі факторного аналізу автор методики виділяє п'ять субшкал, які включають локус контролю і загальний показник. Обробка результатів тестування за методикою СЖО проводилася згідно запропонованого ключа. Результати дослідження представлені в табл.

**Таблиця – Розподіл результатів тестування корисливих насильницьких злочинців за методикою «СЖО» (Д.О. Леонтьєва)**

Шкали		Бали		Нормативне значення
		основна група	контрольна група	
1.	Цілі в житті	22,46	26,86	32,90
2.	Процес життя	32,16	29,14	31,09
3.	Результативність життя	18,24	22,68	25,46
4.	Локус контроль Я	21,14	20,68	21,13
5.	Керованість життям	28,68	24,46	30,14
6.	Загальний показник	96,14	97,10	103,10

Аналіз шкали 1 «цілі в житті» показує, що за цим показником основна група поступається контрольній 22,46 балів проти 26,86. Проте обидві групи далекі від нормативного значення 32,90. Наведені результати говорять про загальну тенденцію розмитості майбутнього у злочинців, невизначеності життєвих планів, зацикленості на поточних подіях, низьку осмисленість свого існування, що особливо характерно для корисливих насильницьких злочинців. У більшості з них смислово регуляція поведінки відбувається на рівні задоволення повсякденних вітальних потреб та примітивних життєвих інтересів. Останні фактично набувають самостійного значення індивідуальних цінностей. Той факт, що у крадіїв більше життєвого оптимізму, говорить про кращу соціальну адаптованість. Злодії знають, що коли на волі не складеться нове життя, то за рахунок крадіжок вони завжди зможуть прожити. У корисливих насильницьких злочинців ситуація дещо інша. Колонія забере силу, молодість, часову перспективу, а якщо зважити на відсутність належного освітнього та професійного рівня, побутову та сімейну невлаштованість, то майбутнє таки

відлякує. З огляду на сказане, представники основної групи більше переймаються нинішнім станом справ, намагаються вижати максимум із подій поточного моменту. Про це свідчать найвищі бали за шкалою «процес життя» або інтерес та емоційна насиченість життя (32,16). Жити потрібно щомиті, заради себе і брати від життя якомога більше вигоди і задоволень. Д.О. Леонтьєв вказує, що високі бали за цією шкалою порівняно з іншими характеризують гедоніста котрий живе сьогоднішнім днем [19, с.13].

Видається, що до ведення гедоністичного та споживацького способів життя у них не згасне інтерес, бо це своєрідна компенсація смислодефектності у загальносоціальному значенні. Соціальна і моральна незрілість, нерозвиненість смислової сфери, фіксація на миттєвих бажаннях і примхах гранично примітивізують мотиваційний процес. Цілепокладання носить локальний характер, а ціледосягнення ставиться у залежність від сприятливого розвитку ситуації, або пошуку слушної нагоди для реалізації злочинних намірів. На відміну від основної групи у представників контрольної (крадіїв) менший інтерес до процесу життя

(29,14 балів). Злочинці знають, що їх навички з роками лише удосконалюються, з'являється досвід, потрібні зв'язки у злочинному світі, приходить витримка і розсудливість, загострюється відчуття небезпеки, що в купі відкривають непогані можливості забезпечити елементарні потреби за рахунок крадіжок. Крім того, представництво злочинців у місцях позбавлення волі є найчисельнішим, традиції усталеними, інтереси корпоративними, терміни покарань нетривалими, що дозволяє легше перенести тягар неволі, обмінятися злочинним досвідом і впевнено очікувати звільнення [18, с.152].

Шкала 3 «результативність життя» відбиває задоволення самореалізацією, продуктивністю пройденого життєвого шляху. За цією шкалою бали в обох групах 18,24 і 22,68 відповідно, не досягають нормативного значення 25,46. Корисливі насильницькі злочинці порівняно більше незадоволені прожитим життям, оскільки не вважають себе успішними, відчувають погану самореалізованість. Драма життєздійснення розгортається не за тим сценарієм, якого в ідеалі прагли ці особи. Відчуття незадоволення собою руйнує життєві плани, дезорганізує життєвий уклад, загострює увагу на важливості теперішнього. Звідси беруть витоки особистої капітуляції перед драмою життєздійснення, неспроможності оволодіти невизначеністю майбутнього [18, с.152].

Шкала 4 «Локус контроль Я» демонструє самооцінку, уяву про себе як впевнену в своїх силах особистість, наділену достатньою свободою вибору шляху життєздійснення, розвитку своєї особистості. Показники по основній групі (21,14 балів) навіть перевищують нормативне значення 21,13, що зайвий раз підкреслює завищену самооцінку у корисливих насильницьких злочинців. Контрольна група несуттєво відстає – 20,68. Отримані результати свідчать, що корисливі насильницькі злочинці позиціонують себе із вольовими натурами, які віддаються звіт свідомо обраному шляху соціального сходження [18, с.153].

Аналіз показників 5 шкали «керованість життям» показує здатність злочинців виробляти стратегічні життєві плани, підкріплені

особистою ініціативою, трудовими зусиллями та індивідуальною відповідальністю. Йдеться про світоглядну позицію бути господарем власної долі, нести відповідальність за свій життєвий вибір, приймати загальносуспільні цінності, формувати чітку картину світоустрою. Показово, що ані основна (28,68 балів), ані контрольна групи (24,46) такими себе не вважають (нормативне значення 30,14). Низькі показники «керованості життям» пояснюються поганою соціальною адаптацією, гедоністичною схильністю пливсти за течією життєвого потоку і отримувати насолоду «тут і зараз», скептичною позицією про марність змін на краще, бо вони мало залежать від індивідуальних життєздатних зусиль [18, с.153].

За загальним показником осмисленості життя «ОЖ» обидві групи не досягають рівня нормативних одиниць (103,10), оскільки основна група складає 96,14, а контрольна – 97,10. Занижений показник осмисленості життя свідчить про те, що корисливі насильницькі злочинці не знаходять себе, погано уявляють своє призначення у суспільстві. У певній мірі це пояснюється світоглядною позицією утриматися «на плаву», закріпитися в наявному статусі, переслідувати виключно особисті інтереси, нікому не довіряти і ні у що не вірити [18, с.153].

Вивчення емоційно-вольової сфери особистості корисливого насильницького злочинця дозволило встановити їхні провідні особисті риси, сукупність яких виражає інтелектуальні, комунікативні та біопсихологічні особливості психіки і поведінки. Результати тестування корисливих насильницьких злочинців за методикою 16-факторного питальника Р. Кеттелла дають підстави стверджувати про такі інтелектуальні особливості, як низький рівень інтелекту, практицизм, тобто конкретність мислення (погана абстрагованість). До провідних емоційно-вольових рис слід віднести емоційну неврівноваженість, підвладність почуттям та низький самоконтроль, що свідчать про недостатню вольову регуляцію поведінки. Комунікативні особливості полягають у шизотомії, тобто замкненості, відчуженості від просоціального середовища, домінантності у

міжособових стосунках і прямолінійності, що вказує на безпосередність поведінки, безумовне задоволення власних інтересів. За домінуванням таких рис як практицизм, підвладність почуттям та прямолінійність корисливі насильницькі злочинці статистично достовірно ( $p < 0,05$ ) відрізняються від корисливих ненасильницьких злочинців [14, с.13].

Результати діагностування агресивності як особистої риси корисливих насильницьких злочинців за психологічною методикою тестування показників і форм агресії О. Басса й А. Дарки дозволяють стверджувати про те, що для них більш характерною є фізична агресія, аніж вербальна. За показниками непрямої агресії у представників основної групи встановлені статистично достовірні відмінності ( $p < 0,05$ ) від осіб контрольної групи, тобто йдеться про меншу вираженість у корисливих насильницьких злочинців вибухових емоційних реакцій. Зазначена психологічна особливість підтверджується статистично достовірною відмінністю ( $p < 0,05$ ) за такою формою агресивних реакцій, як роздратування, що вказує на меншу схильність до безпричинного роздратування, безадресного виплескування негативних емоцій тощо. З наведеного убачається інструментальне походження агресивності як домінантної риси корисливих насильницьких злочинців [14, с.13–14].

Підсумовуючи робимо висновок, що принципово відрізняє злочинців від не злочинців не якась одна із вище перелічених рис та психологічних властивостей. І злочинці і законотрухняні громадяни мають приблизно схожий набір індивідуальних соціально-психологічних ознак, уроджених і набутих в ході соціальної практики. Водночас, виявлена статистично достовірною різниця у структурі особистих рис корисливих (ненасильницьких) і корисливих насильницьких типів злочинців дає підстави припускати наявність аналогічних відмінних ознак між злочинцями і не злочинцями. Скоріш за все, останні полягають у переважанні за питомою вагою індивідуально-психологічних ознак криміногенного характеру над соціально-позитивними ознаками та утворенні із них якісно неповторної конфі-

гурації міжелементних зв'язків в єдиній системі, якою є особистість злочинця.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Головкін Б. М. Запобіжний вплив законодавства про кримінальну відповідальність на злочинність / Б. М. Головкін // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / Головкін Б. М. ; за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – 344 с.
2. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении / А. Ф. Зелинский. – Х. : Изд-во при ХГУ «Вища шк.», 1986.
3. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник : в 2 т. Т. 1. Общая часть / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – 1003 с.
4. Хохряков Г. Ф. Личность в условиях изоляции от общества (значение социально-психологических закономерностей поведения для достижения целей наказания, исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ) / Г. Ф. Хохряков, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1983. – 80 с.
5. Глоточкин А. Д. Психология коллектива осужденных : лекция / А. Д. Глоточкин, В. Ф. Пирожков. – М. : Высш. шк. МООН СССР, 1968. – 35 с.
6. Хохряков Г. Ф. Формирование правосознания у осужденных : учеб. пособие / Г. Ф. Хохряков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1985. – 84 с.
7. Ратинов А. Р. Методологические вопросы психологического изучения личности преступника / А. Р. Ратинов // Психологическое изучение личности преступника (Методы исследования) : сб. науч. тр. / отв. ред. А. Р. Ратинов. – М. : ВИПП, 1976. – С. 5–22.
8. Ефремова Г. Х. Экспериментальная проверка возможности применения многофазного личностного теста при изучении личности преступника / Г. Х. Ефремова // Психологическое изучение личности преступника (Мето-

ды исследования) : сб. науч. тр. / отв. ред. А. Р. Ратинов. – М. : ВИПП, 1976. – С. 44–61.

9. Антонян Ю. М. Личность корыстного преступника / Ю. М. Антонян, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1989. – 160 с.

10. Самовичев Е. П. Убийство: психологические аспекты преступления и наказания : учеб. пособие / Е. П. Самовичев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1988. – 80 с.

11. Антонян Ю. М. Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 366 с.

12. Ратинов А. Р. Опыт изучения правовых установок и ориентаций преступников / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова, В. В. Зудин // Психологическое изучение личности преступника (Методы исследования) : сб. науч. тр. / отв. ред. А. Р. Ратинов. – М. : ВИПП, 1976. – С. 153–175.

13. Батов В. И. К вопросу изучения самооценки преступников / В. И. Батов, Н. Я. Константинова // Психологическое изучение личности преступника (методы исследования) : сб. науч. тр. / отв. ред. А. Р. Ратинов. – М.

ВИПП, 1976. – С. 115–143.

14. Головкин Б. М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Б. М. Головкин ; НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 35 с.

15. Головкин Б. М. Я-концепція особистості корисливого насильницького злочинця / Б. М. Головкин // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2012. – Вип. 107. – С. 165–175.

16. Шибугани Т. Социальная психология / Т. Шибугани. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 544 с.

17. Антонян Ю. М. Психология убийства / Ю. М. Антонян. – М. : Юрист, 1997. – 304 с.

18. Головкин Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкин. – Х. : Право, 2011. – 432 с.

19. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1992. – 16 с.

*Головкин Б. М. Психологічні особливості злочинців / Б. М. Головкин, Я. Т. Наваліяна // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 223–230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gbmpoz.pdf>*

Досліджено психологічні особливості злочинців, що впливають на мотивацію та форму кримінальної поведінки. Методами тестування вивчено правосвідомість, самооцінку, Я-концепцію, ціннісні орієнтації, риси характеру, форми агресії осіб, які вчиняють загалом кримінальні злочини та доведено їх криміногенну роль у виборі протиправної моделі поведінки.

\*\*\*

*Головкин Б.М., Наваліяна Я.Т. Психологические особенности преступников*

Исследованы психологические особенности преступников, влияющие на мотивацию и форму криминального поведения. Методами тестирования изучено правосознание, самооценку, Я-концепцию, ценностные ориентации, черты характера, формы агрессии лиц, совершающих общеуголовные преступления и доказана их криминогенная роль в выборе противоправной модели поведения.

\*\*\*

*Golovkin B.M., Navaljiana Ja.T. Psychological Singularities of Criminals*

The psychological characteristics of offenders that affect motivation and form of criminal behavior Investigated. Test methods studied sense of justice, self-esteem, self-concept, values, traits, forms of aggression perpetrators of criminal offenses and public proof of their role in choosing the crime of illegal behavior.